

Felekezet és politika Erdélyben a 19. század közepén*

PÁL Judit

Religious denomination and politics in mid 19th century Transylvania, Hungarian Kingdom

The essay looks at the relationship between religion and politics in mid-19th century Transylvania (Hungarian Kingdom); the key question refers to the role of religious denomination in Transylvanian politics in the period before and after the Hungarian-Austrian Compromise of 1867. Besides ethnicity, was the religious affiliation of politicians taken into consideration? Was it important in official appointments, or during parliamentary elections? How was it expressed in the political rhetoric of the age? What was the religious distribution of the political elite, focusing on the case of the order of the lord-lieutenants (local representatives of the king)? In this respect Transylvania is interesting because according to a tradition of several centuries, appointments to major positions had to take into consideration the balance of recognised religions. Nevertheless, it seems that the conflict of nationalisms increasingly diminished the role of denominational borders. These remained relevant only within the Hungarian and the Romanian communities; although for some time denominational vectors influenced local politics. One can say that in the case of Hungarians, religious affiliation (Roman Catholic, Calvinist and Unitarian) played the slightest role in politics. Within the Saxon community the Lutheran Church played an important role in the organisation of society. And as far as Romanians (Orthodox and Greek Catholics) are concerned, the secularisation of politics dragged on until the end of the 19th or the beginning of the 20th century.

*

Etnikum és felekezet Magyarország és különösen Erdély esetében szorosan összefonódott. Megszívlelendő tanulságként idézem Vári András egy mondatát a hasonló kutatásokkal kapcsolatban, miután kifejtette, hogy a történésznek egyszerre kell képesnek lennie a múlt vállalására és az abban való eligazodásra: „A saját örökség vállalása viszont éppen hogy nem valaminek a föl vételét, vállra vételét, egy tárgyhoz hasonló birtokbavételét jelenti, hanem egy sokféle képpen tagolt idegen világban való eligazodást, amelynek egyik legfontosabb tudnivalója éppen az volt, hogy mikor, hogyan, milyen érvekkel, szavakkal, gesztusokkal lehet a tagolódásokon átlépni, a rendi, konfesszionális, nemzeti árkokon-gyepükön átkelőköt, kapukat nyitni.”¹

* This work was supported by CNCS-UEFISCDI (Romania), project number: PN-II-PCE-2011-3-0040.

¹ MISKOLCZY-VÁRI 2006: 14.

*

A német történetírásban az utóbbi évtizedben merült fel a szekularizációs paradigmával szemben az a felfogás, amely szerint a 19. század egy új felekezeti korszak lett volna. Olaf Blaschke egyik érve az új felekezeti korszak mellett a vallás átpolitizálódása, illetve a politikai döntések sok esetben vallási meghatározottsága.² Magyarországra nézve találhatunk mind a vallás és a felekezetek jelentős szerepére, mind a növekvő vallási közömbösségre példákat.³ Vallás és politika kölcsönhatásáról még nem készült alapos tanulmány Erdélyt illetően, ezért a következőkben csak néhány gondolatot vetek fel a kérdés kapcsán; azt kívánom röviden vizsgálni, hogy mennyiben nyilvánult meg a felekezetiesség az erdélyi politikában a kiegyezés környékén. Egyáltalán mennyire tartották számon az etnikumon túl a politikusok felekezetét, mennyire esett ez latba pl. kinevezéseknél vagy képviselőválasztásoknál, hogyan csapódott le a kor politikai retorikájában, illetve milyen volt a politikai elit felekezeti megoszlása a főispáni kar példáján keresztül.

Azért is érdekes lehet Erdély vizsgálata, mert ott évszázados gyakorlat volt, amelyet a törvények is alátámasztottak – bár nem mindig tartottak be –, hogy a főbb tisztségek betöltésénél tekintettel kellett lenni a bevett vallások egyensúlyára. Az önálló fejedelemség korában megszilárdult három rendi nemzet és a négy bevett vallás rendszerét a Habsburg Birodalomba való betagozódás sem számolta fel, az 1691-ben kiadott Diploma Leopoldinum, amely Erdély közjogi helyzetét egészen 1848-ig szabályozta, megerősítette ezt. Bár a Habsburg-uralom alatt kísérlet történt a kialakult vallási egyensúly megbontására, de ez közel sem történt hasonlóan erőszakos módszerekkel, és nem járt olyan eredményekkel, mint az örökös tartományokban, vagy akár Magyarországon. A legnagyobb változást a katolikusok 18. századi megerősödése és az unitáriusok visszaszorulása jelentette, de a három politikai nemzet kebelében a protestánsok túlsúlyát így sem tudták megtörni. Az unitáriusok voltak kétség kívül a leggyengébbek és a legsebezhetőbbek, ráadásul a katolikusok szemében a Szentháromságról és más kérdésekről vallott felfogásuk miatt még az is kétségesnek látszott, hogy egyáltalán kereszténynek minősíthetők-e. Ők szenvedték hát a legnagyobb veszteséget a 18. században, de azért sikerült átvészelnüik a nehéz évtizedeket a Türelmi rendeletig.⁴ A nagyobb változást a katolikusok térfoglalása jelentette. Az erdélyi katolikus püspökséget a 18. század elején újjászervezték, visszakapta vagyonát és templomai egy részét. Mivel azonban arra nem volt remény, hogy a három rendi náció tömegesen fog áttérni, ezért a románok vallási uniójával kívánták a katolikusok lélekszámát gyarapítani.⁵ Az unió azonban csak részben érte el célját. A katolikusok egyértelmű favorizálása a főbb állások betöltésénél azzal az eredménnyel is járt, hogy az erdélyi arisztokrácia és a birtokos nemesség köréből is többen katolizáltak a 18. század folyamán, de tömeges áttérésre nem került sor: a századok megmaradtak evangélikusnak, az erdélyi magyarok többsége pedig reformátusnak.

² BLASCHKE 2000: 66–67.

³ Ez utóbbit főleg a protestánsok esetében. Lásd: KÓSA 1983.

⁴ KOVÁCS 2009: 36–38.

⁵ Lásd: BERNATH 1972.

A Diploma Leopoldinum szerint a főbb tisztségek viselőit az uralkodó nevezte ki a bevett felekezetekből felterjesztett jelöltek közül. Ebben a versenyben a katolikusok III. Károly és Mária Terézia alatt nagy előnnyel indultak, de a protestánsok elvileg még a legmagasabb méltóságokból sem voltak kizárva, hiszen az evangélikus Samuel von Brukenthal Erdély gubernátora lett, és élvezte a királynő bizalmát. Ez azonban inkább csak kivételnek számított, 1735-ben már a Guberniumban 6:3 volt a katolikus és a református tanácsosok aránya, a '40-es években pedig a Kancellária főbb tisztségviselői mind katolikusok voltak.⁶ Az 1760-as évek elején az országos főtisztségek viselői közül öt katolikus és csak egy-egy református és evangélikus volt. Ekkorra már az unitáriusok teljesen hivatalképtelenné váltak.⁷ A Kincstartóságnál (Thesaurariatus) egy 1770-ben kiadott instrukció meg egyenesen előírta, hogy a megüresedett tisztségekre csak németül tudó katolikusokat, vagy görögkatolikusokat alkalmazhatnak.⁸

1848-ban elvileg felszámolták a három politikai nemzet és a négy bevett vallás rendszerét, de ez nem tűnt el azonnal és nyomtalanul. Továbbra is megtaláljuk a politikai nemzetekre és felekezetekre való hivatkozást. Hartmut Lehmann tette fel a kérdést, hogy lehet-e a vallásosság és szekularizáció kérdését Európában mint egészben vizsgálni, nem képez-e minden nemzet külön esetet.⁹ A kérdés Erdélyre is érvényes, hiszen Erdély e téren a kora újkortól sajátos színfoltja volt Európának. A legjelentősebb változás 1848-ban itt az volt, hogy a „bevett” vallások köre kitért, az erdélyi románok mintegy felének a vallása, a görögkeleti is egyenrangúvá vált a többi felekezettel.¹⁰ Ez annyiban módosította az eddigi rendszert – amely hivatalosan tulajdonképpen megszűnt –, hogy most eggyel több felekezetre, illetve nemzetségre kellett tekintettel lenni az állások betöltésénél. Ráadásul etnikum és felekezet határai csak a szászok esetében estek egybe, bár az evangélikusok között kisebb számban ugyan, de magyarokat is találunk. A felekezeti megoszlás 1869-ben a következő képet mutatta Erdélyben: 31,1% görögkatolikus, 30,2% görögkeleti, 14,6% református, 11,5% római katolikus, 8,8% evangélikus, 2,2% unitárius, 1,4% izraelita és 0,2% más vallású.¹¹ A két első felekezet tagjai majdnem kizárólag románok voltak, az evangélikusok legnagyobb része a szászok közül került ki, a reformátusok és unitáriusok majdnem kizárólag magyarok voltak, a katolikusok többsége úgyszólván Erdély tehát kiváló vizsgálódási terepet képez többek között az „új felekezeti-ség” tézisének vizsgálatához. Az „etnikus társadalmak” elkülönülése a politikai nemzeten belül valamennyire itt is megvalósult, ha nem is olyan mértékben, mint Hollandiában vagy Írországban. Ennek ellenére Gyáni Gábor felvetette Erdélyre nézve is a „pilléresedés” modelljének alkalmazását.¹² Ha ez így túl merésznek is

⁶ TRÓCSÁNYI 1987: 1007.

⁷ TRÓCSÁNYI 1987: 1025.

⁸ TRÓCSÁNYI 1973: 481.

⁹ LEHMANN 1997: 10–11.

¹⁰ Az átmeneti korszakra és az egyház szerepére a román nemzeti mozgalomban lásd Hitchins 1995, az előzményekre: Hitchins 1975. A balázsfalvi gyűlésen kimondták a „román egyház” függetlenségét és egyenlőségét a többi felekezettel. Simion Bărnuțiu volt az egyik fő szószólója a román nemzeti mozgalom egységének és igyekezett ellensúlyozni a felekezeti megosztottságot. HITCHINS 1975: 144–145.

¹¹ A Partiummal (Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyékkel, valamint Kővár vidékével) együtt. VARGA 1998: 139.

¹² GYÁNI 2001: 164–169.

tűnik, de egyetérthetünk Olaf Blaschkével abban, hogy a nacionalizmus nem szorította ki a vallást, hanem szorosan összekapcsolódott az egyes felekezetekkel, illetve a felekezetek saját „elképzelt nemzetüket” favorizálták.¹³

1848–49-ben nem maradt elég idő az új rendszer bevezetésére. A pesti országgyűlés uniós bizottságába igyekeztek románokat is – görögkatolikusokat és görökeletieket egyaránt – bevonni, de miután Erdélyben a románok és magyarok között elmérgesedett a helyzet és kitört a polgárháború, erről többé nem volt szó. A neoabszolutizmus idején Erdélyben fontos változás volt – a szászok hivatali térfoglalása mellett –, hogy a románok ekkor jelentek meg nagyobb számban a hivatalokban.¹⁴ Az újabb fordulópontot az Októberi Diploma jelentette. A törvényhatóságok és a régi kormányzervek visszaállítása éles harcot indított – elsősorban a magyarok és románok között – a pozíciókért. Ennek azonban elsősorban nemzetiségi, és nem felekezeti jellege volt, bár a központi hatóságoknál továbbra is ügyeltek a felekezeti egyensúlyra. Kemény Ferenc kancellárnak előírták, hogy a kinevezéseknél legyen tekintettel a nemzetiségekre és felekezetekre, bár ő igyekezett a magyar elem túlsúlyát biztosítani. A visszaállított udvari kancelláriánál a négy tanácsos közül egy református magyar, egy katolikus székely, egy evangélikus szász és egy görögkatolikus román volt, míg a görökeleti románok csak egy titkári állást kaptak.¹⁵

Az 1861-es megyei képviselőbizottmányi választások sok helyen éles konfliktusokhoz vezettek magyarok és románok között, ugyanis a románok arányos képviseletet szerettek volna. A másik fő vitás kérdés a nyelvhasználat volt.¹⁶ A magyarok összefogtak a közös ellenfél, a románok ellen; úgy tűnik a felekezeti megosztottság nem számított a politikai küzdelemben. Az etnikum, a nemzet a felekezetiesség fölé rendelődt. Az Októberi Diploma nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A magyarok hamarosan passzivitásba vonultak vissza, és bojkottálták az 1863–64-ben Nagyszebenben üléselő tartománygyűlést is. A nagyszebeni tartománygyűlés különösen a románok szempontjából hozott néhány fontos törvényt, ezeket később is hivatkozási alapként tekintették: a román nemzet egyenjogúsításáról, a három nyelv – magyar, román, német – egyenjogú hivatali használatáról, valamint a román egyházak egyenjogúsításáról.¹⁷

A román egységet a kiegyezés híre bontatta meg. A románok körében a szekularizációs folyamat egyelőre még váratott magára, ekkor is még a két román érsek állt a politikai mozgalom élén. 1865. november 19-ikére Kolozsvárra új országgyűlést hívtak össze, amelynek egyedüli tárgya az 1848. évi uniós törvény revíziója volt. A szászokat, de különösen a románokat hirtelen jött csapásként érte a fordulat. Ennek következtében (is) a két román érsek között elmérgesedett a rivalizálás, és a románok vallási megosztottsága egyre inkább politikai színezetet nyert: a görökeleti Andrei Şaguna a politikai aktivizmus, míg Alexandru Strerca-Şuluţiu görögkatolikus érsek és hívei a passzívizmus taktikája mellett álltak ki. Şuluţiu

¹³ BLASCHKE 2000: 68.

¹⁴ Lásd: DEÁK 2000: 142–190.

¹⁵ SASHEGYI 1965: 391.

¹⁶ PÁL 2005

¹⁷ MESTER 1936

Balázsfalvára nemzeti kongresszust akart összehívni, Şaguna azonban, aki jobban volt értesülve a kormányzat álláspontjáról, a következő híressé vált szavakkal utasította vissza a felkérést: „flere possum sed iuvare non” (sírni tudok, segíteni nem).¹⁸ A görögkatolikus tábor erre Şagunát nemzetárulónak kiáltotta ki. Az 1866 decemberében az erdélyi románok részéről a császárnak átnyújtandó, a kiegyezés elleni tiltakozást tartalmazó petíciót célzó mozgalmat már elsősorban világiak szervezték, de Bécsbe se a két érsek vitte a memorandumot, hanem a román nemzeti mozgalom kiemelkedő személyiségei.¹⁹

A kiegyezés után a magyar kormány egy ideig kesztyűs kézzel bánt Erdéllyel. Remélte, hogy az engedményekért cserében a szászok és esetleg a románok is hajlandók lesznek elfogadni az uniót, és belenyugszanak Erdély autonómiájának felszámolásába. Ez mutatkozik meg az 1868-ban elfogadott uniós törvényben (1868:XLIII. tc.) is, amely az 1848-as törvényekre hivatkozott, mint jogalapra. Megfigyelhető, hogy rendelkezéseiben a jogkiterjesztés elvét alkalmazták: ahol az erdélyi törvények voltak a liberálisabbak, mint például az egyházi ügyek és vallásszabadság kérdésében, ott ezeket hagyták érvényben, kiterjesztve ezt a görög- és örmény-katolikus, valamint görögkeleti egyházakra is.²⁰ Az 1867 tavaszán Erdélybe küldött királyi biztos, gr. Péchy Manó fő feladata is – Magyarország és Erdély egyesülésének gyakorlatba ültetése mellett – a nemzetiségi és vallási súrlódások csillapítása volt.

A kiegyezés utáni személyi kérdéseket Erdélyben tovább bonyolították a sajátos erdélyi viszonyok, a törekeny egyensúly a nemzetiségek és vallások között. A három nemzet és négy bevett vallás rendszere ugyan már a múlté volt, de a neoabszolutizmus és főként a provizórium idején a románok is egyre erőteljesebb képviselőhöz jutottak a hivatalviselés terén, és a különböző felekezetek – katolikus, görögkatolikus, református, evangélikus, unitárius és görögkeleti – arányos képviselőre is tekintettel kellett lenni. A kiegyezés után az első időkben kimondottan ügyeltek arra, hogy ha nem is tényleges lélekszámuknak megfelelő arányban, de a szászok mellett a románok is hivatali pozíciókhoz jussanak.

A nemzetiségi, illetve felekezeti arányok miatt volt kényes néhány, az előző rendszerben kompromittálódott tisztviselő nyugdíjazása is. Iacob Bologna erdélyi legfőbb törvényszéki ülnök nyugdíjazása²¹ kapcsán például a királyi biztos támogatna volna további alkalmazását, mivel tudomása szerint szorgalmas, jó szakember, nagy tapasztalata van, még aktív korban van, és az is mellette szól, hogy görögkeleti

¹⁸ PUŞCARIU 1913: 88.

¹⁹ A szekularizáció – ha szerényebb keretek között is –, de a román értelmiség körében is megjelent az 1840-es évektől kezdődően, az igazi harc a nemzeti mozgalom világi vezetéséért azonban csak az 1860-as években kezdődött. Lásd HITCHINS 1995: 234–255.; továbbá: HITCHINS 1975; HITCHINS 2000: 105–210.

²⁰ 1868. évi XLIII. tc. Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. Márkus 1896. A törvény 14. §-a kimondta: „Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a bevett vallás-felekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlat s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait, s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak sértetlenül fenntartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örménykatolikus, és a keleti-görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek.”

²¹ Az igazságügyi minisztérium ezt 1868. febr. 9-én közölte a királyi biztos útján az érdekeltekkel. MNL OL F 270 Elnöki iratok, 1868/89.

vallású, „mely felekezetből jelenben sokkal kevesebben vagynak alkalmazva, mint a görög catholicus vallási felekezetből”.²² Ez az érv több alkalommal felmerült; a görögkeletiek köréből nehezen találtak alkalmas és egyben az új rendszerhez alkalmazkodni tudó és akaró egyént. Később, a királyi biztosi hivatal tervbe vett felszámolása következtében Péchy Manó a legmelegebben ajánlotta egyik hivatalnokát, Bodilla Jánost (Ioan Badila) a szebeni törvényszékhez bírónak, hiszen amellett, hogy ügyes, szorgalmas, pontos, ráadásul még görögkeleti, és apja Şaguna érsek meghitt embere.²³ A görögkatolikusok közül a legmagasabb pozícióra kinevezett Vasile Ladislau Popp (vagy magyarosan Pap Vazul László), a magyar királyi kúria keretében létrehozott erdélyi osztály vezetője lett, bár vele kapcsolatban – ahogy a minisztertanács elhangzott – „politikai múltjánál fogva némi aggályok forognak ugyan fenn, de akinek alkalmazását a románok megnyugtatására való tekintetből a politikai célszerűség tanácsolja”.²⁴

Az erdélyi magyarok esetében a kinevezéseknél a legkritkább esetben merült fel a felekezet kérdése. Tulajdonképpen csak a legkisebb felekezet, az unitáriusok esetében találunk rá adatot. A királyi biztos szorgalmazta Buzogány Áronnak miniszteri titkárrá való kinevezését a kultuszminisztériumba. A kinevezés híre – Péchy szerint – az unitáriusok körében a lehető legjobb hatást váltotta ki, örvendetes – ahogy írta –, hogy „ezáltal sikerült azon erélyes, tevékeny és becsületes vallásfelekezetűeket ismét egy kalap alá hozni és őket a jó ügynek megnyerni”.²⁵ A kívánt hatást fokozta az unitáriusoknak juttatott államszegély is, valamint Nagy Elek guberniumi tanácsos, unitárius főgondnok kérésére – amelyet Péchy is támogatott – Kriza János unitárius püspök királyi tanácsosi címe.

A bevett vallások arányos képviselőit elve 1848 előtt is csak a központi hatóságoknál volt előírás. Ennek ellenére 1867 tavaszán a jeles publicista, Kővári László azzal bízta a kormányt a törvényhatóságok újjászervezésére, hogy nem lesz zavar: „Csak osszuk ki a tisztviselés körüli competentiát az erdélyi törvényes szokások szerint, adjuk meg minden nemzetnek és vallásnak a magáét”.²⁶ A megyei tisztviselő kar nemzetiségi, illetve vallási összetételéről nincs semmilyen adatunk. Ha az 1867–72 közti főtisztviselt kart vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a nemzetiségi arány 1867-ben romlott, az egyetlen román főispánt is felfele buktatták, így csak a két vidék – Naszód és Fogaras – főkapitánya volt román. Az említett román főispán és a két főkapitány görögkatolikusok voltak. A Királyföldön a szász ispán és a szász törvényhatóságok első emberei túlnyomórészt szászok és egyben evangélikusok voltak. A magyarok közül többségben voltak a katolikusok, 10 katolikus szemben a 7 reformátussal és 1 unitáriussal (egynek pedig bizonytalan a vallása). A kiegyezés után a kormány nyilván itt is törekedett valamiféle arányos képviseletre a felekezetek között, bár a kinevezésnél ez nem volt fontos szempont. Több olyan esetet is találunk, amikor egy megye élén református váltott katolikus, vagy fordítva (pl. Kükküllő, illetve Belső-Szolnok megyében).

²² MNL OL F 270 1868/246.

²³ MNL OL F 270 1871/1774.

²⁴ MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1867. nov. 24.

²⁵ MNL OL F 271 Titkos elnöki iratok, 1868/11.

²⁶ *Korunk* VII/57. (1867. máj. 15.)

A magyar politikai elitet a felekezeti határvonalak ellenére át- meg átszótták a rokonsági kötelékek. A legérdekesebb ebből a korszakból az a nagy családi hálózat, amely br. Bánffy Dániel Doboka és br. Kemény György Torda megyei főispán, illetve br. Jósika Lajos és gr. Eszterházy Kálmán Kolozs megyei főispánok körül épült ki, ráadásul a kettő laza szálon egymáshoz is kapcsolódott a felekezeti határvonalak ellenére (az előző két személy református, az utóbbi kettő pedig katolikus volt).²⁷ A társadalmi élet terén a felekezet – úgy tűnik – szintén nem jelentett választóvonalat.

A politika, valamilyen szinten, számon tartotta a felekezetet. De mennyire avatkoztak bele az egyházak a politikába? Erre nagyon kevés adatunk van, főként az ún. „magyar egyházak” esetében. Érdekes eset közvetlenül a kiegyezés után Apor Károlynak, a marosvásárhelyi Királyi Tábla – Erdély legfőbb törvényszéke – elnökének megíušult képviselőjelöltsége. 1867 májusában Gyulafehérváron, az Erdélyi Fejedelemség egykori fővárosában, választásokat tartottak. Az egyik jelölt Erdély második legmagasabb közzogi méltósága, br. Apor Károly volt. Elképzelhető, hogy Apor attól tartott, az előző időszakban való hivatalviselése miatt nem fogják meghagyni állásában, vagy csak Pestről kívánta befolyásolni a kormány Erdély-politikáját, tény az, hogy megkereste ez ügyben a Gyulafehérváron székelő Fogarassy Mihály erdélyi katolikus püspököt, aki lelkes támogatásáról biztosította a katolikus főurat. Április végén Fogarassy jelezte Apornak, hogy „chance-i igen jól állnak”; a város előkelőit a püspök ebédre hívta meg, és reményét fejezte ki, „hogy a Tabulae Praesessel egyik sem fog mérközni akarni, a város okosabbjai pedig nem fogják e szép alkalmat egykönnyen elszalasztani, hogy képviselőik árnyékában az egykori Gyulafehérvár régi dicsőségét felvirulni büszkén szemlélhessék.”²⁸

Kezdetben többen is jelöltetni szerették volna magukat. Veszeli Károly plébánost valószínűleg a püspök maga vette rá a visszalépésre, egy másik jelölt szintén visszalépett, egy harmadiknak, a Pesten tartózkodó ellenzéki Szoboszlai Ferencnek pedig apja csatlakozott Apor táborához, és erre bízatta fia híveit is. Apornak így egyetlen ellenjelöltje maradt, a gyulafehérvári származású, Nagyenyeden lakó vármegyei főügyész, Török Dániel. Aport támogatta a katolikus klérus, a városi zsidóság, valamint a környékbeli katolikus és protestáns főnemesség is. Barátja, a katolikus br. Bornemisza János éppúgy, mint Alsó–Fehér megye egyik képviselője, a református br. Kemény István. Valószínűleg az ő közvetítésével nyerték meg a kortesként is kiváló helybeli református esperest, Elekes Károlyt. Az ifjú Szoboszlai az 1848 c. lapban Aport támadó cikket jelentett meg, erre Elekes szerint Török hívei: „most nyíltan úton-útfélen hirdetik, hogy Méltóságod mellett csak azok vannak, akik a róm. cath. püspöknek közvetlenül közelében állanak, s csudálkozásokat fejezik ki azon, miként szegődhettem én egészben ezen catholikus párthoz?” A vád nem volt alaptalan, ugyanis egy másik levélben Aport azzal bízatták: „A Püspök elutazott ugyan, de embereinek rendelkezett a szavatok tekintetében.” Török azonban nemcsak a felekezeti kártyát játszotta ki, hanem állítólag a mágnások ellen is izgatott. Barátai tanácsára Apor Alsó–Fehér vármegye főispánját, Pogány Györgyöt is megkereste; az biztosította is jóindulatáról, de Kemény képviselő szerint: „Pogánynak

²⁷ PÁL 2009: 80–99.

²⁸ ANRDJC F 36 Fasc. XII. Nr. 36. (Apor Károly levelezése)

Török nagy embere”. Apornak egyik helyi híve írta: „Egyébaránt én éppen ez oldalról nem reméltem egy percig is üdvös eredményt, mert a szolgálat fizetéssel jár, s ha az ígért fizetés egyszer kimarad, máskor a szolgálat nem hitelezetik.” Apor nyilvánvalóan nem honorálta Pogányt; itt nem pénzről volt szó, hanem a hivatalából eredő befolyásáról. Végül a főispán, valamint az döntötte el a kérdést, hogy a görögkatolikus esperes híveivel együtt testületileg vonult be a jelölő értekezletre, és Törököt támogatták. Ilyen körülmények között Apor visszalépett, Törököt pedig egyhangúlag megválasztották. Egy ismeretlen levélíró a következőképpen kommentálta a választást: „Azt hallottam, hogy Pap László főtörvényszéki elnök megírta az oláhoknak Fehérvárra, hogy b. Apor ellen kövessenek el mindent, nehogy megválasztassék. S ha ki nem vihető, hogy oláh legyen a követ, akkor az előtte is tudva levő Török Dánielre szavazzanak, nehogy a voksaik megoszolva, b. Apor követ legyen. Derék államférfi szárnyai alatt boldogult tehát Török Dániel úr, ki mindekkorig minden rendszer hű bezirkere volt.”²⁹

A helyzet pikantériáját az adja, hogy Pogány főispán és Apor maga szintén minden rendszer hű kiszolgálói közé tartoztak, akik a liberálisok és főleg az ellenzék nagy bosszúságára megtarthatták hivatalukat 1867 után is. Az eset egyrészt jól mutatja, mennyire fontosak voltak a helyi kapcsolatok, illetve mekkora befolyása volt a helyi hivatalnoknak, jelesül a főispánnak még az elvileg autonóm városokban is. Másrészt azt látjuk, hogy míg a magyarok esetében a felekezeti választóvonalakat felülírják a politikai és más szempátiaik, a románok sok esetben testületileg szavaztak.³⁰

Leginkább a románoknál volt a két egyháznak még mindig politikai szerepe is, bár az érsekek befolyása – főleg a görögkatolikusé – jóval kisebb volt, mint 1867 előtt.³¹ Alsóbb szinteken azonban a görögkatolikus és görögkeleti papság még mindig a román nemzeti mozgalom fő szervezőinek számított. Ezt a vélekedést fejezte ki a szebeni polgármester jellemzése is, akitől véleményt kértek egy a balázsfalvi görögkatolikus káptalannál betöltendő kanonoki helyre. Ioan Russu szebeni esperes kapcsán írta: „politikai hitvallásánál fogva a balázsfalvi román párthoz tartozik, amely köztudomás szerint a fehérvári román értekezési határozatokhoz ragaszkodva, a passzivitást követi. Bárha az erdélyi románok között uralgó meghasonlás mellett két ellenséges párt állván szembe egymással, nyíltabban léptek, kivált az újabb időben mindenik párt hívei az előtérbe, s buzgóbban vettek részt a politikai napi kérdésekben, még sem vétetett észre, hogy a nevezett lelkész és esperes legkisebbé is nyilvánosan ez irányban működött volna, *míg a görög keleti papság minden tartózkodás nélkül nem csak politikai dolgokba elegyedik, hanem pártvezetőként is előtérbe lép* [kiemelés P. J.]”³² A görögkeletiek aktívabb szerepvállalására mutat az is, hogy Tamás László Fogaras-vidéki főkapitány az 1872. évi képviselő választások alkalmával azt jelentette, hogy május 6-ára Szebenbe görögkeleti egyházi zsinatot hívtak össze, ahová a papokon kívül sok más tekintélyes egyén is hivatalos.

²⁹ ANRDJC F 36 Fasc. XII. Nr. 36. (Apor Károly levelezése)

³⁰ Ez a románok esetében sem volt igaz, csak a kormánypárti román szavazókról és képviselőkről a legutóbbi időig nem vett tudomást sem a román, sem a magyar történetírás. Lásd: IUDEAN 2012.

³¹ Hitchins szerint 1869 után nemzedékváltás következett be, Șaguna is elvesztette befolyását és a továbbiakban a „pragmatikusok” nemzedéke uralta a román politikát. HITCHINS 1995: 254–255.

³² MNL OL F 270 1872/1048.

Tervbe vettek egy tágabb körű értekezletet, „és ettől én legtöbbet remélek” a románok részvételével kapcsolatban – tette hozzá Tamás.³³ Tamás szerint amúgy a vidéki bizottmányban a négy legbefolyásosabb személy közül kettő lelkész volt: Ioan Antonelli, fogarasi görögkatolikus vikárius és Metianu zernyesti görögkeleti esperes.³⁴ Az 1869. évi képviselőválasztást követő részletes jelentésében a szász ispán is kiemelte papjaik politikai befolyását a királyföldi románok körében. Kőhalmon az ottani görögkatolikus lelkész, Ioan Popescu állítólag azt mondta Nagelschmidt királybírónak, hogy ő a szavazástól való távolmaradásra bízta a híveit, mert az élet minden területén irányítania kell őket.³⁵ A kormány néha szintén megpróbálta a választások befolyásolásánál a felekezeti „fegyvert” is bevetni, főképp a románok esetében. 1869 februárjában a királyi biztos egy magánlevélben hívta fel a belügyminiszter figyelmét, hogy: „Popp Lászlót és Alduleánt szinte [korabeli jelentése: szintén] szólítsátok fel a közreműködésre, mert főleg az elsőnek legnagyobb befolyása van hitsorsosaira, befolyása tehát a különben is rossz irányú románokra, főleg a görög katolikusokra nézve minden áron fel kell hogy használtassék.”³⁶

Az egyháziak térvesztése a politikában a kiegyezés után azonban egyre inkább a románok körében is megfigyelhető. Érdekes ebből a szempontból az 1869 márciusában Szerdahelyen megalakult román nemzeti komitéé³⁷ összetételét megnézni. A 25 tag között 11 ügyvéd, 6 egyházi, 2 magántisztviselő, 2 kereskedő, 1–1 tanár, orvos, újságíró és földbirtokos volt. A választást az egyik román vezető így kommentálta: „a nemzet vezetését kiragadtuk a papok kezei közül”.³⁸

A választójog kérdése a korszak végig megoldatlan problémája maradt. A csalódott románok 1869 márciusában a politikai passzívizmus mellett döntöttek. Úgy értékelték, hogy a dualizmus egy átmeneti kísérlet, és a kivárára játszottak. Andrassy szívesen látott volna több román képviselőt a parlamentben, de a választójog kiszélesítése több akadályba is ütközött, ezek közül az egyik legfontosabb a nemzetiségi kérdés volt. 1871-ben egyetlen ponton jött szóba a választójog kiterjesztése, az 1848 előtt honoratiorként számon tartott kategória esetében. Mivel azonban „az erdélyi falusi községekbeli görögkeleti vallású lelkészek, illetőleg segédlelkészek, kikre a tervezett módosítás által a választói jog szintén kiterjesztetni fogna, e joggal való felruházása jelentékenyebb számuknál fogva különös óvatosságot igényel”, először a kormány az illetők számáról kívánt meggyőződni.³⁹ Ugyanez a félelem ragadható meg korábról a két egykori iskolatárs, George Barițiu és gr. Wass Samu nyílt levélváltásában 1860 őszén. „Mi óhajtjuk a polgári teljes egyenjogúságot, önök is akarják, de azt a nemzetiségekhez akarják alkalmazni” – írta Wass. Ezzel a ma-

³³ MNL OL F 271 1872/12.

³⁴ MNL OL K 150 1869, II. kútfő, 10. tétel. 2375. sz.

³⁵ Nagysinken viszont a görögkeleti pap volt a románok vezetője. Szászvároson úgyszintén Nicolae Popovici esperes szerepel a fő „agitátorok” között. Moritz Conrad szász ispán Péchy Manó erdélyi királyi biztosnak, 1869. ápr. 7. MNL OL K 148 1869-III-306.

³⁶ Péchy Manó magánlevele a belügyminiszterhez, 1869. febr. 1. MNL OL K 148 III-1869-522.

³⁷ Szerdahelyen 1869 márciusában az erdélyi románok értekezletet tartottak, és az unió, valamint a nemzetiségi és a választási törvények elleni tiltakozásul elfogadták a passzivitás taktikáját, azaz a választások bojkottját.

³⁸ NETEA 1974: 383.

³⁹ MNL OL K 27 1871. szept. 20.

gyarok nem érhetnek egyet, részben mert a nemzetiségek nincsenek elkülönülve egymástól, részben pedig a románok csekély számú értelmisége miatt. Az arányos képviselőt azt jelentené, hogy egy-egy megyei választmány majdnem azonos lenne a román papok zsinatával.⁴⁰

A szászok esetében úgyszintén fontos szerepet játszott az egyház; a szász társadalom a kiegyezést követően még szorosabban tömörült az evangélikus egyház köré fenyegetettség érzett identitása védelmében. Georg Daniel Teutsch, akit 1867-ben választottak az erdélyi evangélikus egyház püspökévé, nem csak egyházi vezető, hanem az egész korszak legnagyobb tekintélyű szász személyisége volt. Nem mellesleg a többséget képező órszász tábor is őt tekintette vezéregyéniségének. Nem hiába sejtette a választások mögött is az ő befolyását a kormány bábfigurájának tartott szász ispán.⁴¹

A papok aktívabb politikai szerepvállalására más felekezetek között is találunk példát. A helyi közösségek véleményformálóiként a választási kampányok során a magyar jelöltek is igyekeztek igénybe venni segítségüket. 1875-ben például azzal gyanúsították a csíki főkirálybíró, Mikó Antalt, hogy a „Szentföldön” „faluról falura járt s a papokat (catholicus) felizgatta Bereczki Sándor [az egyik szabadelvű jelölt] ellen”.⁴² Ugyancsak Csíkban merült fel a felekezeti kérdés megjelenése a választási propagandában. A korábbi balközép párt sajtóorgánuma, a *Magyar Polgár* egyik helyi levelezője védelmébe vette a gyergyói plébánost, akit a lap egy másik számában azért támadtak, mert a választási kampány során a katolikus érdekek védelmét emlegette fel. „De kérdem – tette fel a levélíró a patetikus kérdést némi antiszemita felhanggal –: nem méltányos[an] és igazságosan tette ezt a kiküldött azon választókerületben, hol 32 ezer tiszta katolikus s csak egy vagy két Ázsiának Szamaria nevű tartományából származó lakója van?” Majd kioktatott egy másik levélíró, aki szerint „hiába igyekszik a vallást politikával vegyíteni, hiába igyekszik a politikai dolgokra vallási színezetet erőszakolni, mert épp ez ostorozza meg Önt.” A csíkszéki szabadelvű párt szerinté bebizonyította, „hogy ők a reverendát, hol a haza ügye, java forog kérdésben, nem különböztetik meg a magyarká[tól] vagy inkább a frakk-tól”.⁴³

Úgy tűnik, hivatalos körökben nem volt igazán szalonképes téma a felekezet nyílt felemlegetése a politika kapcsán. Erre nézve a sajtóban is csak ritkán találunk utalást, mint például amikor a koronázás kapcsán felemlegették a protestáns püspökök hiányát, illetve azt, hogy nem kaptak képviselőt a felsőházban.⁴⁴ A helyi politizálásban azonban fel-felbukkan a felekezeti szempont, nyilván a felekezeti vegyes vidékeken. Érdekes ebből a szempontból Marosvásárhely esete, ahol 1848 előtt a városi tanácsban paritás alakult ki katolikusok és reformátusok között. A régi beidegződések itt még egy ideig tovább éltek, ahogy ezt a város 1872. évi tiszt-

⁴⁰ BARIT 1974: 51–55.

⁴¹ Moritz Conrad szász ispán Péchy Manó erdélyi királyi biztosnak, 1869. ápr. 7. MNL OL K 148–1869-III–306. Conrad véleménye szerint pl. Teutsch szuperintendens befolyásának volt köszönhető, hogy 1869-ben Szentágotán Friedrich Zweiert választották meg, aki az új rendszer ellenségének számított. Itt a románok is Zweierre szavaztak.

⁴² Farnas Elek levele ismeretlennek, 1875. jún. 18. MNL OL R 147 3. tétel.

⁴³ Ismeretlen K. Papp Miklósnak, Gyergyó, 1875. jún. MNL OL R 147 3. tétel.

⁴⁴ K. L. (Kóvári László): A koronázási innepély szelleme II. *Korunk* VII/74. (1867. jún. 28.)

újító közgyűlése is mutatja. A városi főispán a következőképpen számolt be a választásokról: „A végbement választásnál nem politikai színezet, de vallásfelekezeti döntött, s így a katolikus polgármesterjelöltre – Ajtai Mihályra – szavazott a 19 katolicus, a református Borosnyai Pálra a 26 református – megjegyzendő, hogy a jobboldalnak quasi vezérei [...] mind reformátusok a baloldali színezetű Borosnyai Pálra szavaztak (aki különben jelenleg minden tekintetben a magas kormány rendelkezésére áll), amíg a szélsőbali színezetű katolicusok is a jobboldali Ajtai Mihályra.”⁴⁵ Itt különben már 1867-ben felmerült a felekezeti szavazás gyanúja, bár ahogy az újság írta: „némelyek a vallást álcázták eljárásaikra, holott biz az alatt makacs önzés lappang”.⁴⁶

Ugyanez volt a helyzet Székelyudvarhelyen. Itt 1875-ben a katolikus képviselőjelöltet akarta az ellentábor – ultramontanizmussal vádolva – diszkreditálni, dacára annak, hogy mindketten a szabadelvű párt színeiben léptek fel. Ahogy egy újság-cikkben a megbuktatott képviselőjelölt híve írta: „*csak azért mert katolikusnak született*, s mert a főfő matadorok, akik a szabadelvű pártot e hó 16-án megbuktatták, nem e vallás dogmáit vallják, ultramontán és Sennyei-párti érzelmekkel kezdték gyanúsítani”.⁴⁷ Kolozsvárt 1867 tavaszán szintén felmerült annak a gyanúja, hogy a választási kampány során a felekezeteket egymás ellen uszították. A sajtópolemia során különösen érdekes az egyik névtelen hozzászóló véleménye: „Erdélyben a politikai jogok élvezete korunkig vallásokhoz lévén kötve, a politika és vallás összeforrott”, ebből következően „a felekezetiesség némi színezete mindnyájunkon meglátszik, inkább vagy kevésbé, nem csoda tehát, ha adandó alkalmakkal többeknél előtérbe lép”. A levélíró emlékeztetett, hogy „régibb alkotmányos életünkben az egyes actusoknál a pártok vallásfelekezetek szerint grouppirozodtak, municipiumokban úgy, mint országgyűléseken, s csak így lehetett egyensúlyt tartani, s csak így lehetett paralizálni egyesek túlkapásait”. Szerinte Loyola, Kálvin és Dávid Ferenc „árnyai ott lebegtek” most is a választások fölött.⁴⁸

Nehéz következtetést levonni e mozaikszerű kép után, ha nem akarunk olyan közhelyeket ismételni, hogy a kiegyezés környékén a hivatalos nyilatkozatok ellenére a felekezeti szempont jelen volt a politikában. Annak ellenére, hogy Erdélyben a felekezetek arányos képviselőletének nagy hagyományai voltak, úgy tűnik, hogy a felekezeti szerepe egyre halványodott, a nemzetiség egyértelműen háttérbe szorította. A románok esetében a politika laicizálódásának folyamata elhúzódott a 19. század végéig, a 20. század elejéig. A század közepén még jól megfigyelhető az egyházi vezetők befolyása a politikára, és jól körvonalazható a két felekezet politikai megosztottsága is. A szászoknál szintén nagy szerepet játszott az evangélikus egyház, Teutsch püspök befolyása a politikai életre is kiterjedt.

⁴⁵ MNL OL F 270 1872/345.

⁴⁶ Tisztújítási mozgalmak. *Unio* I/2. (1867. aug. 6.)

⁴⁷ MNL OL R 147 3. tétel. Daraghi Béla levele K. Papp Miklósnak, Székelyudvarhely, 1875. júl. 17.

⁴⁸ Válasz Sági László nyíltlevelére. *Korunk* VII/63. (1867. máj. 29.)

Úgy tűnik, a magyarok esetében játszotta a felekezet a legkisebb szerepet a politikában. Nacionalizmusok összecsapásában a felekezeti határvonalak szerepe csökkent, ezeknek inkább csak a román és a magyar közösségen belül volt jelentőségük, bár a helyi politizálást még egy ideig befolyásolták a felekezeti erővonalak. Ahhoz azonban, hogy a felekezeti szerepéről pontosabb képet alkothassunk egy célzott és széles forrásbázison megvalósított kutatásra van szükség.

Források

- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 F 270 = Erdélyi Királyi Biztosság. Elnöki iratok
 F 271 = Erdélyi Királyi Biztosság. Titkos elnöki iratok
 K 27 = Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
 K 148 = Belügyminisztérium. Elnöki iratok
 K 150 = Belügyminisztérium. Általános iratok
 R 147 = K. Papp Miklós gyűjtemény. K. Papp Miklós iratai
 ANRDJC = Arhivele Naționale Române Direcția Județeană Covasna, Sf. Gheorghe (Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy)
 F 36 = Az alsótorjai Apor család levéltára (Fond familial Apor din Turia de Jos)

Hivatkozott irodalom

- BERNATH 1972
 BERNATH, Mathias: *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*. Brill, Leiden
 BLASCHKE 2000
 BLASCHKE, Olaf: Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? *Geschichte und Gesellschaft* 26./1. 38–75.
 BARIȚ 1974
 BARIȚ, George: *George Bariț magyar levelezése*. Szerk.: Ioan CHINDRIȘ–KOVÁCS Ferenc. Kriterion, Bukarest
 DEÁK 2000
 DEÁK Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Osiris, Budapest
 GYÁNI 2001
 GYÁNI Gábor: A középosztály és a polgárság múltja különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre. In: PÁL Judit–FLEISZ János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Pro-Print, Csíkszereda. 164–169.

- HITCHINS 1975
 HITCHINS, Keith: *The Sacred Cult of Nationality: Rumanian Intellectuals and the Church in Transylvania, 1834–1869*. In: Stanley WINTERS–Joseph HELD (eds.): *Intellectual and Social Developments in the Habsburg Empire from Maria Theresa to World War I*. Boulder–East European Quarterly–Columbia University Press, New York–London. 131–160. (*East European monographs*, 11)
- HITCHINS 1995
 HITCHINS, Keith: *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846–1873*. Univers Enciclopedic, București
- HITCHINS 2000
 HITCHINS, Keith: *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania, 1860–1914*. Enciclopedică, București
- IUDEAN 2012
 IUDEAN, Ovidiu: *Deputați guvernamentali români în Parlamentul de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX)*. Doktori (PhD) disszertáció (kézirat). Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
- KÓSA 1983
 KÓSA László: *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. században*. In: ORTUTAY Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom* 13. MTA Néprajzi Kutatócsoport–Akadémiai, Budapest. 211–235.
- KOVÁCS 2009
 KOVÁCS Sándor: *Unitárius egyháztörténet*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár
- LEHMANN 1997
 LEHMANN, Hartmut: *Von der Erforschung der Säkularisierung zur Erforschung von Prozessen der Dechristianisierung und der Rechristianisierung im neuzeitlichen Europa*. In: LEHMANN, Hartmut (Hg.): *Säkularisierung, Dechristianisierung, Rechristianisierung im neuzeitlichen Europa: Bilanz und Perspektiven der Forschung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 9–16. (*Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte*, Band 130)
- MÁRKUS 1896
 MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár / Corpus Iuris Hungarici 1000–1895*. Franklin-Társulat, Budapest
- MESTER 1936
 MESTER Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszabeni országgyűlésen*. Dunántul Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.T., Pécs
- MISKOLCZY–VÁRI 2006
 MISKOLCZY Ambrus–VÁRI András: *Olvasás a „szomszédok világában”*. Bevezetés. In: Miskolczy Ambrus–Vári András (szerk.): *Szomszédok világi. Kép, önkép és a másokról alkotott kép. Szöveggyűjtemény*. KSH Könyvtár és Levéltár, Budapest

- NETEA 1974
NETEA, Vasile: *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848–1881)*. Editura științifică, București
- PÁL 2005
PÁL Judit: A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio* 16/1. 3–26.
- PÁL 2009
PÁL Judit: Erdélyi főispánok a kiegyezés után. *Aetas* 24/4. 80–99.
- PUȘCARIU 1913
PUȘCARIU, Ioan cavalier de: *Notițe despre întamplările contemporane*. Tiparul Tipografiei Arhidiecezane Sibiu, Sibiu
- SASHEGYI 1965
SASHEGYI Oszkár: *Az abszolútizmuskori levéltár*. MOL, Budapest (A Magyar Országos Levéltár kiadványai 1. Levéltári leltárak 4.)
- TRÓCSÁNYI 1973
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Akadémiai, Budapest (Magyar Országos Levéltár kiadványai 1. Levéltári leltárak 5.)
- TRÓCSÁNYI 1987
TRÓCSÁNYI Zsolt: Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770). In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben I–III*. Akadémiai, Budapest. II. 1000–1001.
- VARGA 1998
VARGA E. Árpád: A népesség fejlődése, az etnikai és felekezeti viszonyok alakulása a jelenkori Erdély területén 1869–1920 között. In: VARGA E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok*. Püski, Budapest. 120–166.